

**ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МИТРОПОЛИТА
ЙОСИФА СЛІПОГО У ДОКУМЕНТАХ
РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ**

Стаття присвячена аналізу архівно-слідчої справи першоієрарха Української Греко-католицької Церкви (УГКЦ) Йосифа Сліпого, який був повторно притягнутий до кримінальної відповідальності радянськими спецслужбами у 1958-1959 роках. Акцентовується увага на принциповій послідовності релігійних переконань Митрополита.

Ключові слова: *Українська Греко-католицька церква, Митрополит Йосиф Сліпий, радянські спецслужби.*

Українська Греко-Католицька Церква та її першоієрархи в умовах радянської системи пройшли складний шлях боротьби за право існування у конфесійному просторі. Пovoєнна радянiзацiя захiдноукраїнських земель супроводжувалася лiквiдацiйними заходами

щодо УГКЦ. Головним інструментом політики держави, спрямованої проти Церкви, стали органи державної безпеки (1943 – 1946 роки – Наркомат державної безпеки – НКДБ; 1946 – 1953 роки – Міністерство державної безпеки – МДБ; з 1954 року – Комітет державної безпеки при Раді міністрів СРСР і союзних республік – КДБ).

Одним із найдієвіших засобів руйнування церковних інституцій стало усунення духовенства із суспільних процесів та його ізоляція. Радянська влада розпочала репресії проти ієрархів УГКЦ масовими арештами ще в 1939–1941 роках, логічно продовженими в 1945 році [1; 8]. У цей найдраматичніший для Церкви час її Митрополитом був Йосиф Сліпий, якого визначив своїм наступником Митрополит Андрей Шептицький. Саме Й.Сліпому випала місія налагоджувати діяльність церкви як катакомбної. Вісімнадцять років митрополит провів під слідством, в ув'язненні, у виправно-трудових таборах, на засланні в Комі АРСР, Кемеровській області, Мордовській АРСР, Красноярському краї. Серед інших заарештованих ієрархів УГКЦ Митрополиту відводилася роль політичного злочинця номер один.

Автор статті ставить за мету проаналізувати заходи органів державної влади, спрямовані на ізоляцію Й.Сліпого від релігійної громадськості та його дискредитацію, недопущення відродження УГКЦ, компрометацію активістів церковного підпілля, упосліджуючи їх як кримінальних злочинців, на основі опублікованих та автентичних архівно-кримінальних справ фондів галузевого Державного архіву Служби безпеки України.

Істотну роль у розширенні джерельної бази проблеми відіграв збірник документів з фондів центральних державних архівів «Нескорена церква», підготовлений до друку київським істориком В.Сергійчуком [3]. Автентичні документи партійних і державних органів влади СРСР й УРСР розкривають сутність цілеспрямованої політики щодо ліквідації УГКЦ та її ієрархії. У 2005 році вперше надбанням широкого загалу дослідників і читачів стали опубліковані документи радянських спецслужб у книзі «Митрополит Андрей Шептицький у документах органів державної безпеки (1939–1944 роки) з передмовою й за загальною редакцією В. Сергійчука [4]. Значна кількість документів прямо чи опосередковано стосується постаті та діяльності Йосифа Сліпого. За задумом упорядників чи збігом обставин на обкладинку книги потрапив документ, що засвідчує правонаслідування Митрополичої кафедри УГКЦ Й. Сліпим.

Для всебічного з'ясування життя й подвижницької діяльності Митрополита важливе значення має опрацювання архівно-слідчих справ, які окреслюють періоди арештів та слідства 1945 року у семи томах [5] і 1958–1959 роки в одинадцяти томах [6]. Справи складаються з різноманітних процесуальних документів, роль головного інформаційного джерела серед яких належить протоколам допитів митрополита. Їх зміст, тональність, характер запитань слідчих і відповідей підслідно мають гостро полемічне забарвлення і водночас дозволяють зробити висновок про безкомпромісність позиції Й.Сліпого у питаннях, що стосуються віри долі Церкви.

У документах радянських спецслужб інформація про Й.Сліпого з'являється з 1939 року. Передусім це звернення папи Римського Пія XII до духовенства і віруючих Львівської єпархії з нагоди надання Й.Сліпому права наслідування Митрополичого престолу УГКЦ від 25 листопада [4, с.27-29]. Після проведених арештів 1939-1940 років кілька фігурантів слідства починають давати розлогі свідчення під час допитів. Зокрема, колишній генеральний секретар УНДО В. Целевич детально інформував про діяльність УГКЦ та її ієрархів, зазначивши при цьому, що церква на Західній Україні «поза сумнівом, буде чинити спротив соціалістичному будівництву» [4, с.52]. Й.Сліпого він характеризує як «найбільш видатну фігуру після митрополита Шептицького», «людину молоду, розумну, енергійну», яка «у випадку смерті митрополита Шептицького або його відсутності у Львові повинна буде зайняти його посаду» [4, с.65].

Співробітники Львівського управління НКВС в оперативних донесеннях 1940 року оцінюють Й.Сліпого як «гордого, досить неприступного», вважають, що «симпатіями духовенства і населення він не користується, надто честолюбний, але в справах богослов'я великий знавець». Психологічний портрет Й.Сліпого, створений чекістами, доповнювався й такими рисами: «Самовпевнений. Якщо хоче чогось досягнути, то не зупиняється ні перед якими засобами, прекрасно вміє поводитися з людьми, цікавий співбесідник... Владний, любить наказувати, але прекрасно володіє собою і вміє стримувати себе... Освічений добре. Знає майже всі європейські мови» [4, с.194, 244]. Загострюючи увагу на окремих негативних рисах характеру, чекісти все ж не могли не визнати величезну працездатність, дисциплінованість та організаторський талант майбутнього Митрополита. Можемо констатувати, що володіння такими якостями допомогло йому в суворих випробуваннях, уготованих радянською владою в ув'язненні.

Особливе значення для розуміння процесів навколо становища УГКЦ та Митрополита Сліпого має справа його повторного арешту 18 червня 1958 року, котра налічує 11 томів. У процесі слідства, що тривало до 4 травня 1959 року, були задіяні оперативні співробітники і слідчі Красноярського територіального управління КДБ, а з 8 жовтня Й.Сліпого було переведено до Києва.

З матеріалів справи стає зрозумілою преамбула повторного арешту. Вона сягає 1953 року, коли після смерті Сталіна з'явилися деякі, на перший погляд, позитивні зрушення у питанні легалізації УГКЦ. Зокрема, Л.Берія, котрий у боротьбі за владу в Кремлі вирішив ініціювати призупинення найбільш жорстких форм русифікації в Західній Україні, наказав доправити Й.Сліпого в Москву для переговорів, де той перебував до серпня 1953 року. Зі змісту протоколів допитів очевидно, що Митрополит розуміє справжню суть і кінцеву мету цього дипломатичного загравання. З ним вели бесіди високопоставлені керівники міністерства внутрішніх справ СРСР, які намагалися використати його ім'я й авторитет у реалізації намірів радянського уряду «нормалізувати відносини з Ватиканом» [6, т.4,

арк.3]. Й.Сліпий висунув зустрічну вимогу: «...відновити в СРСР ГКЦ, яка була розпущена в 1946 року».

Як перший крок до нормалізації стосунків з Апостольською столицею чекістське керівництво розглядало створення ґрунтовної праці – «Історії Вселенської церкви» (пізніше в оперативних документах ішлося лише про написання історичної довідки з історії УГКЦ – Л.Б.), що передбачалося доручити Й.Сліпому. Митрополит сприйняв пропозицію з великим ентузіазмом і вже з 9 липня по 15 серпня 1953 року працював у Державній історичній бібліотеці РРФСР над збиранням матеріалів [6, т.11, арк.296]. Він відразу рішуче висловив застереження чекістам: «...писати таку роботу я буду тільки з точки зору своїх об'єктивних позицій [6, т.4, арк.3 зв.]».

Переговори з Митрополитом були перервані через арешт Л.Берія, а також унаслідок незгоди Й.Сліпого з пропозицією КДБ зректися статусу Митрополита УГКЦ і обійняти не менш поважний сан у православної церкви та отримати волю [7, с.129]. До нього було застосоване адміністративне заслання, яке довелося відбувати у специфічному закладі напівтабірного типу – будинку інвалідів селища Маклаково Єнісейського району Красноярського краю.

У постанові про порушення кримінальної справи від 12 червня 1958 року зазначалося, що після відбуття терміну покарання Й.Сліпий «...не відмовився від своїх антирадянських націоналістичних поглядів» і «продовжує ворожу Радянській державі роботу». Зміст останньої вбачався в тому, що Й.Сліпий мав намір відродити УГКЦ, яка «саморозпустилася», «вважаючи себе її митрополитом» і «будучи натхненником реакції», встановлював зв'язки з уніатами, що проживали в Україні та в районах спецпоселень тощо. Тепер уже за провину Митрополиту висувається і його робота над «Історією Вселенської церкви», санкціонована у свій час чекістським керівництвом, та «Догматичними й історичними основами Греко-Католицької Церкви на Україні». Причому їх іменують «так званими працями» і такими, що мають «буржуазну антирадянську спрямованість» [6, т.1, арк.37-38]. У постанові про арешт указувалося, що «злочинна діяльність Сліпого підтверджується показами звинувачуваних», заарештованих на той момент колишніх священників М.А.Борси, К.Є.Кравчука, І.Н.Пасика, С.Ф.Ратича, та свідків, колишніх мешканців будинку інвалідів П.С.Байди, А.Є.Человечкова й інших. Усього ж у цій справі фігурують понад сто осіб. Розширюючи коло звинувачуваних, слідство конструювало висновок про те, що «...на території СРСР існує уніатське підпілля», керівником якого є Й.Сліпий [6, т.1, арк.60]. Також слідчі приймають рішення 11 серпня про об'єднання слідчих справ Йосифа Сліпого та Іллі Блавацького у спільне провадження, мотивуючи цей крок висновком про «спільність антирадянських націоналістичних і релігійних поглядів».

Надалі у структурі слідства яскраво проступають політичні пріоритети, спрямовані на доведення антирадянської сутності УГКЦ і діяльності її очільника. Одним з перших компрометуючих документів стала характеристика, підписана директором і секретарями партійної та

профспілкової організації Маклаковського будинку інвалідів. Адміністрація не приховує роздратування незалежною поведінкою Й.Сліпого й зазначає, що з часу прибуття 21 серпня 1953 року утриманець будинку «в громадській роботі і трудових процесах участі не брав, зборів, лекцій та кіносеансів не відвідував», «поводив себе пихато, сторонився колективу». Як злочинні діяння розцінювалися «таємні систематичні моління з групою інвалідів». Й.Сліпий не погодився із забороною адміністрації щодо їх здійснення й звернувся у Красноярський крайвиконком за офіційним дозволом. Відповідь мала очікуваний результат: дозвіл унеможливленовався через незареєстрованість УГКЦ і «невідомість такого, як Сліпий, священника» [6, т.1, арк.37].

Митрополит у діалогах зі слідчими рішуче й послідовно доводить неспроможність рішень Львівського собору та заявляє, що з його рішеннями «не був згоден і не згоден зараз». «Якби я був на свободі, то в жодному випадку не допустив би подібної акції», – заявив він. На запитання слідчого «Чому?», Митрополит говорить, що, як переконаний католик, не може зрадити главу Церкви. УГКЦ, на його переконання, є «єдиною і вірною захисницею українського народу та повинна існувати по всій Україні». Саме вона в тяжкі часи полонізації «виховала, вивчила свою українську інтелігенцію, яка потім підняла національно-визвольний рух».

Й.Сліпий дав відповідь і на питання про причини виникнення антирадянських настроїв у середовищі духовенства. Він нагадав, що в 1944 році делегація УГКЦ у Москві отримала надію на існування, а вже в 1945 році були арештовані її ієрархи і «компартія почала вести боротьбу проти нашої церкви. Все це створило образу в мені на комуністів, яку я відчуваю і до цього часу» [6, т. 4. арк.22-23]. В одному з пастирських послань під назвою «Заблудшим священникам у Христі мир», долученого до кримінальної справи, Митрополит розкриває справжні мотиви компромісу частини греко-католиків: «Підкорення обману було полегшено тим, що одночасно нависала загроза в'язниці, заслання, переслідування і мучеництва. Багато хто гірко шкодує й, окрім ціни зради і відступництва – апостазії, опинилися у в'язниці, втратили своїх дітей, утратили майно» [6, т.5, арк.339]. У відповідь на зауваження слідчого, що це є наклепом на політику радянської влади, Й.Сліпий послався на Г.Костельника, котрий неодноразово повторював: «Хто не возз'єднається з православною церквою, буде заарештований».

Ув'язнений Митрополит був свідомий того, наскільки небезпечною була справа боротьби за збереження УГКЦ в умовах репресій з боку влади. Він глибоко переживав людські втрати серед духовенства і віруючих, дбав про бодай відносну безпеку найближчих однодумців, тому неодноразово просив своїх кореспондентів конспіруватися, бути обережними у висловах, уживати Езопів стиль та алегорії в листуванні. Зокрема, в листі від 5 травня 1957 року до Ратича, долученому до справи, Й.Сліпий писав: «На майбутнє прошу ще раз і дуже прошу ні посилок, ні листів не слати. Ви добре знаєте, що пошта переглядається.

Третя сторінка Вашого листа була страшною. Ради Бога, не робіть цього. Ви самі мимоволі наводите на переслідування. Ще одне таке, то (далі в листі намальовано тюремні ґрати. – Л.Б.)... Я дуже ціную і Вашу доброту, і жертву, але бачите, який час» [6, т.4, арк.69]. Митрополит не заперечує слідчому, що дійсно наставляв адресата не писати відкрито про становище УГКЦ, аби уникнути арешту. Водночас він висловлює слідчим докори на адресу органів держбезпеки за брутальні, принизливі методи стеження, систематичний перегляд кореспонденції, частина якої «губилася», тощо.

Залучивши до справи велику кількість фігурантів, слідчі все наполегливіше акцентують на реальному існуванні «уніатського підпілля в СРСР». Принципового значення для слідства набуває визнання факту його існування Митрополитом, що було підтверджено ним на допиті 11 серпня 1958 року. Однак першоєрарх наполягає, аби надалі очолювану ним церкву йменували «катакомбною», хоч у протоколах слідчі продовжують дотримуватися термінології, що позначає склад злочину. На запитання про власну роль в організації «церковного підпілля», Й.Сліпий зазначає: «Як глава цієї церкви у своїх листах показував, що я стою твердо на своїх переконаннях», підтримував духовенство морально, закликаючи його «священнодіяти», «вселяючи дух віри в те, що наша церква все ж відродиться» [6, т.4, арк. 269, 271, 287]. Однак М.Чарнецький, якого Митрополит назвав «законним єпископом катакомбної церкви», на допиті 12 січня 1959 року заявив, що «в даний час у західних областях України греко-католицької церкви як організованої одиниці не існує», а він сам «не бажає керувати нелегальною діяльністю церкви, яка заборонена органами радянської влади» [6, т.11, арк.227-229].

На остаточний судовий вирок Митрополита мали вплинути й висновки експертних комісій, які склалися з науковців Хабаровського педінституту та Львівського університету, які «вивчали» рукописи Митрополита, вилучені під час арешту Ю.Кравчука, С.Яворського і М.Ревтя [5, т. 7, арк. 37].

Після семиразового прийняття рішень про продовження терміну слідства та лікування у зв'язку з різким погіршенням стану здоров'я Й.Сліпого, 6 травня 1959 року було ухвалено звинувачувальний висновок, а 20 травня розпочалося слухання справи у закритому судовому засіданні. Ретельно зрежисований процес тривав майже місяць, упродовж якого низка свідків підтвердила в суді звинувачення митрополита як «закоренілого націоналіста», «борця проти комунізму» тощо. Специфічна роль на процесі була відведена адвокатові, за «послуги» якого з підсудного стягнули 800 карбованців на користь держави. За словами Митрополита, той «замість захисту обвинуваченого, як це передбачено законом, узяв на себе роль обвинувача» [6, т.11, арк.477]. На суді Митрополит з гідністю спростовував висунуті проти нього звинувачення, наголошуючи: «Я не злочинець, а захисник греко-католицької віри...». Заперечував він й абсурдні закиди у намаганні «знищити демократичну радянську державу»: «Я освічена людина, професор, і не міг не знати, що

спрямовувати якихось 12 мільйонів віруючих проти багатомільйонної держави – це фанатизм» [6, т.11, арк.479]. В останньому слові Митрополит закликав владу «...не копати пропасті між католицькою церквою і Радянським Союзом, не робити розладу. Засудження мене викличе ще більший розлад між католиками інших країн і Радянським Союзом» [6, т.11. арк.481].

Між тим вирок Верховного суду УРСР був суворим, як і попередні, – сім років виправно-трудоих таборів. Наступні апеляції прокуратура залишила без позитивної відповіді, а 27 вересня 1962 року. Судова колегія Верховного суду УРСР ухвалила: «Визнати засудженого Сліпого Й.І. особливо небезпечним рецидивістом та визначити йому для відбування покарання виправно-трудоу колонію особливого режиму (або лагвідділення особливого режиму). Ухвала остаточна й оскарженню не підлягає» [6, т.11, арк. 503-504]. Лише після багаторічних зусиль Риму і світової громадськості вдалося добитися звільнення Митрополита та дозволу на еміграцію.

Уважаємо, що введення в науковий обіг документів органів державної безпеки дозволяє не лише повніше з'ясувати зміст окремих періодів життя і діяльності Йосифа Сліпого, його світоглядні засади та переконання, але й аргументувати висновок про розгортання чергової широкомасштабної антирелігійної кампанії в Українській РСР наприкінці 1950 – початку 1960-их років.

Список використаних джерел

1. Бабенко Л. «Вжити необхідних агентурно-оперативних заходів...»: спецслужби у справі ліквідації Української Греко-Католицької церкви (1939-1941 рр.) / Л. Бабенко // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів: Логос, 2006. – Кн. 1. – С. 154-161.
2. Сердюк Н. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали / Н. Сердюк // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКДБ – КГБ: науковий і документальний журнал. – 2003. – №1 (20). – С. 287-354.
3. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків у боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 2001. – 492 с.
4. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – 480 с.
5. Державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 68069. – ФП: у 7-ми томах.
6. Державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 67829. – ФП: у 11-ти томах.
7. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) / Б.Боцюрків // Ковчег: збірник статей з церковної історії. – Львів: [Б. в.], 1993. – С. 123-164.
8. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950) / Пер. з англ. Наталії Кочан, за ред. Олега Турія / Б. Боцюрків. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 265 с.

Л.Л. Бабенко

**ОТРАЖЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МИТРОПОЛИТА
ИОСИФА СЛИПОГО В ДОКУМЕНТАХ СОВЕТСКИХ
ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Статья посвящена анализу архивно-следственного дела высшего иерарха Украинской греко-католической церкви (УГКЦ) Иосифа Слипого, повторно привлечённого к уголовной ответственности советскими спецслужбами в 1958-1959 годах. Акцентируется внимание на принципиальной последовательности религиозных убеждений Митрополита.

Ключевые слова: Украинская Греко-католическая церковь, Митрополит Иосиф Слипый, советские спецслужбы.

L.L. Babenko

**REFLECTION OF METROPOLITAN JOSYF SLIPIYI'S ACTIVITY
IN THE DOCUMENTS OF THE SOVIET SECRET SERVICES**

This article is devoted to the analysis of criminal case of the hierarch of Ukrainian Greek Catholic Church who was twice called to account by the Soviet Secret Services in 1958-1959. Special attention is paid to the fundamental consistency of Josyf Slipyi's religious stand.

Key words: Ukrainian Uniat Church, Metropolitan Josyf Slipyi, Soviet Secret Services.

Стаття надійшла до редакції 22 квітня 2011 року

